

بسم الله الرحمن الرحيم

جایگاه مهدویت در عرفان

فاطمه رضائی

چکیده:

مهدویت به عنوان یکی از اصول اساسی دین اسلام، به ویژه در مذهب شیعه، نقش مهمی در سیر و سلوک عرفانی دارد. عرفان اسلامی به دنبال شناخت عمیقتر از حقیقت وجود و ارتباط با خداوند است و مهدویت به عنوان یک هدف و انگیزه در این مسیر عمل میکنند. (حسینی، ۱۴۰۰، ص ۳). در این مقاله، به بررسی مفهوم مهدویت از دیدگاه عرفانی پرداخته میشود و ارتباط آن با سیر و سلوک روحانی انسانها تحلیل میگردد. امام مهدی (عج) به عنوان منجی و نجاتدهنده، نه تنها در تحقق عدالت و صلح جهانی نقش دارد، بلکه به عنوان یک الگو برای سالکان عرفانی نیز شناخته میشود. مهدویت به عنوان یک مفهوم الهی، میتواند به انسانها در رسیدن به کمال و تحقق اهداف معنوی کمک کند. (حسینی، ۱۴۰۰، ص ۵). در این راستا، انتظار ظهور امام مهدی (عج) به عنوان یک انگیزه قوی برای تلاش در سیر به سوی خداوند و تحقق ارزشهای اسلامی در زندگی فردی و اجتماعی عمل میکنند (علیپور، ۱۳۷۸، ص ۶).

این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی (به شیوه کتابخانه ای) به بررسی ابعاد مختلف مهدویت در عرفان، از جمله تأثیر آن بر سیر و سلوک عرفانی، نقش امام مهدی (عج) در هدایت انسانها و ارتباط آن با تحقق عدالت و وحدت در جامعه میپردازد. در نهایت، نتیجهگیری میشود که مهدویت نه تنها یک مفهوم دینی، بلکه یک راهنمای معنوی برای انسانها در مسیر کمال و نزدیکی به خداوند است.

کلیدواژه ها: مهدویت، عرفان، پیوند دین و عرفان، ظهور، حقیقت وجود

فاطمه رضائی، طلبه حوزه علمیه خواران فاطمه الزهرا، شهرستان اسلامآبادغرب

مقدمه:

تئوری مهدویت نظر به گستردگی و جهان شمول بودن آن دارای ابعاد بسیار گسترده و ناشناخته ای است؛ یکی از مهم ترین مصادیق در عرفان اسلامی، مسأله ختم و مهدویت است که با عناوینی همچون انسان کامل، صاحب ولایت باطنی و... عنوان شده است. (حسینی میرصفی، ۱۴۰۰، ص ۷). پیشینه و روش تألیف و تحقیق درباره حضرت مهدی عجل و مسائل مهدویت. (حسینی میرصفی، ۱۴۰۰، همان) از زمان پیامبرص مطالب فراوانی درباره مهدویت وجود دارد و نویسندگان، تألیفات مهدوی از آن زمان تا کنون را بررسی کرده و کتابهایی که توسط شیعه و سنی نوشته شده، مبحث مهدویت و اشارات مربوط به آن غالباً تحت نام و ذیل مجموعه انسان کامل مورد اشاره قرار گرفته

است. (حسینی میرصفی، ۱۴۰۰، همان). از منابع معتبر و برجسته ای که این مهم را مورد واکاوی قرار دادند؛ انسان کامل در متون عرفان اسلامی دکتر سیدابوالحسن مخزن موسوی (۱۳۹۳) (سیمای امام مهدی در عرفان اسلامی تألیف محمدمبین صادقی ارزگانی) (۱۳۸۹) امام مهدی موعود موجود اثر آیت اله جوادی آملی (۱۳۹۷) و همین طور مقالاتی از جمله انسان آرمانی یا کامل در ادبیات عرفانی از دکتر حسین تحلیلی بر شاخصه های عرفانی تئوری مهدویت رزمجو (۱۳۶۵)، محمد فنائی اشکوری در مقاله ای با عنوان نظریه انسان کامل در عرفان اسلامی (۱۳۹۲) و محمدکاظم شاکر و فاطمه سادات موسوی نیز در مقاله ای تحت عنوان قرائتی بی ادیانی از انسان کامل با رویکرد عرفانی (۱۳۸۹) و به تحلیل و تبیین موضوع پرداخته اند. (حسینی میرصفی، ۱۴۰۰، ص ۷ و ۸).

ذکر این نکته ضروری است که علی رغم برداشت های متفاوت از مفاهیم عرفانی و تأویل های گوناگون بسیاری از مبانی نظری و عملی عرفان در پیوند ناگسستنی با جامعه آرمانی مهدوی است. جایگاه کمتر شناخته شده مهدویت در مباحث عرفانی و تحقیقات فارسی و تطبیق آرای این نظریه و ایده با اصطلاحات اصیل عرفانی که به طور کلی بعد از ابن عربی رشد قابل توجهی داشته. (حسینی میرصفی، ۱۴۰۰، ص ۳)، بنده را بر آن داشته تا دست به این پژوهش بزنیم حال این سوال مطرح میشود که به جایگاه مهدویت در عرفانها چگونه پرداخته شده است؟ آیا عرفانها تبیین درستی از مهدویت را ارائه دادند؟ هدف از این تحقیق بررسی جایگاه مهدویت از نگاه عرفانی میباشد.

__دانشی، سیدعبداله، و حسینی میرصفی، سیده فاطمه. تحلیلی بر شاخصه های عرفانی تئوری مهدویت. عرفان اسلامی (ادیان و عرفان)، انتشارات بیروت، ۱۴۰۰

__دانشی، سیدعبدالله، حسینی میرصفی سیده فاطمه (۱۴۰۰) (تحلیلی بر شاخصه های عرفانی تئوری مهدویت، تهران، مولی

اهداف پژوهش:

هدف این پژوهش در ابتدا معرفی مقام شامخ حضرت صاحب الزمان (عج) در متون عرفانی است. در این راستا جایگاه مهدویت در عرفان بعنوان یکی از مباحث مطرح در نزد عرفا به طور خاص مورد توجه قرار می گیرد.

ضرورت پژوهش:

از آن جا که تمام مباحث عرفانی حقیقت محمدیه انسان کامل، ولایت و خاتمیت در مهدویت در عرفان اسلامی، عرفان اسلامی به حضرت خاتم ختم میشود لازم بود تا در پژوهشی مستقل، ابعاد مهدویت در عرفانها و سیمای امام زمان (عج) در متون اسلامی توجه به مقام برجسته صاحب الزمان (عج)، نه تنها در متون عرفانی عارفان شیعی مذهب؛ بلکه تقریباً در تمام متون عرفانی و ادبی مسلمانان مشاهده می شود. اصولاً اعتقاد به منجی آخر الزمان و نجات بخشی که در پایان هستی جهان را از تباهی ظلم و آلودگی نجات می- دهد، مختص به اندیشه‌ی تشیع یا مسلمانان نیست در اندیشه زرتشتی، یهودی، مسیحی، مانوی و... به اسامی مختلف منجی پایان هستی اشاره شده است.

جایگاه مهدویت در عرفان و جایگاه ظهور و منجی در نزد عرفا ضرورت را دوچندان مینماید در این تحقیق تلاش بر بررسی این مهم میباشد.

مفهوم شناسی:

مَهْدَوِیت «واژه‌های عربی و از ریشه «مهدی» است که از اضافه شدن «ت» به «مَهْدَوِی» ساخته شده. مهدوی به معنای مربوط بودن به مهدی است، (اسمعیلی، ۱۳۹۹)، ۳مانند واژه عَلَوِی و حَسَنِی. «ت» در واژه «مهدویت»، تای تأیید است و به واسطه حذف شدن موصوف آمده است؛ (اسمعیلی، ۱۳۹۹)، ۳ یعنی در اصل «طریقه مهدویه» یا مانند آن بوده است. در صدر اسلام واژه «مهدی» هم برای شخص هدایت‌شده، و هم برای تجلیل از برخی افراد به کار میرفت؛ برای نمونه این عبارت در مورد پیامبر(ص)، خلفای راشدین و امام حسین(ع) به کار رفته است (اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون). بنا بر گفته راجکوسکی، اولین کسی که مهدی را به معنای منجی به کار برد ابو اسحاق کعب بن ماته بن حیسو، حمیری (متوفی ۳۴ق) بود. این واژه در بین شیعیان دوازده امامی به حجت بنالحسن، فرزند امام حسن عسکری(ع)، اختصاص دارد. به اعتقاد آنان حجت بنالحسن شخصی است که پیامبر(ص) وعده آمدنش را داده و در پایان تاریخ نجاتبخش بشریت خواهد بود (اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون). استفاده از واژه مهدی به معنای منجی و نجاتبخش عمدتاً بر اساس احادیث نبوی است. (اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون) اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون در عرفان اسلامی، مهدویت به عنوان یک نماد از کمال و حقیقت الهی شناخته میشود. انتظار ظهور امام مهدی (عج) به عنوان یک نیروی محرکه در سیر و سلوک

عرفانی و تلاش برای نزدیکی به خداوند عمل میکند (اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون). در نهایت، مفهوم مهدویت به عنوان یک اصل بنیادین در دین اسلام، نه تنها به عنوان یک باور دینی، بلکه به عنوان یک نیروی محرکه در سیر و سلوک عرفانی و اجتماعی مسلمانان شناخته میشود. (اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون) این مفهوم به انسانها کمک میکند تا در مسیر کمال و نزدیکی به خداوند گام بردارند و به تحقق عدالت و صلح جهانی امیدوار باشند (اسمعیلی، ۱۳۹۹، همون).

_ اسمعیلی، عیسی، مقاله مهدویت، هیئت علمی گروه معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد

قائم شهر ۱۳۹۹، سمت

۱_ ضرورت انتظار از نگاه عرفان اسلامی:

فلسفه خلقت، عبادت و عبودیت است که حقیقت عبودیت، تقرب به خدا است و فلسفه بعثت نیز طبق آیات متعددی از قرآن کریم، توحید و عدالت اجتماعی معرفی شده است و مهمترین ضرورت قیام موعود جهانی نیز پرکردن زمین از عدل و قسط است (علیپور، ۱۳۹۷، ۶) منتظر مهدی موعود (عج) تابش انوار تابناک ولایت را بر سراسر هستی مینگرد و از ناامیدی و تباهی دور میماند و هر لحظه در امیدواری بهسر میبرد. قدرت عظیم ولایت همه قدرتهای ستمگر جهانی را به زانو درمیآورد (علیپور، ۱۳۹۷، ۶) و سرتاسر گیتی را در اختیار نیروهای شگفتانگیز مصلح جهانی قرار میدهد. یکی از اثرات مهم «انتظار» این است (علیپور، ۱۳۹۷، همان) که افراد را از تسلیم شدن در برابر آلودگیها و حل شدن در فساد محیط و خودباختگی در مقابل عوامل منحرفکننده داخلی و خارجی باز میدارد. باید به این نکته تأکید کرد که روح و جوهر اصلی انتظار، همان مقاومت و صبر است. (علیپور، ۱۳۹۷، همان) کسکه منتظر تحقق یافتن هدف آرمانی است باید تا فرا رسیدن زمان پیدایی هدف و شکل گرفتن آرمان، پایداری و شکیبایی کند و تاب و توان از دست ندهد (علیپور، ۱۳۹۷، همان) و هر ناملایمی را در آن با بردباری بپذیرد، و چون صبر و پایداری را از دست داده است؛ زیرا که پایداری و صبر، تحقق بخش جوهر انتظار است. (علیپور، ۱۳۹۷، ۷) انتظار ظهور منجی هیچگاه به حقیقت نمپیوندد مگر در صورتی که سه عنصر اساسی در آن محقق گردد:

1- عنصر عقیدتی: شخص منتظر باید ایمان راسخی به حتمی بودن ظهور منجی و نجاتبخشی او داشته باشد.

2- عنصر نفسانی: زیرا شخص منتظر باید در حالت آمادگی دائمی بهسر ببرد.

3- عنصر عملی و سلوکی: شخص منتظر باید به قدر استطاعت خود در سلوک و رفتارش مفهوم انتظار از منظر مقام معظم رهبری انتظار «فرج» ... یعنی، انتظار حاکمیت قرآن و اسلام. شما به آنچه فعلاً جهان در آن قرار دارد، قانع نیستید. حتی به همین پیشرفتی هم که با انقلاب اسلامی بهدست آوردید، قانع

۵- راهکارهای جلوگیری از سوءاستفاده از مهدویت:

- 1- باید در مورد جریانهای فکری مدعی، پژوهش مستمری انجام شود و با نسخه‌های به روز شده آنان مقابله کرد. آنها از نسخه‌های سنتی خود کمتر استفاده میکنند.
- 2- حاکمیت باید در برنامه‌ریزی امور مختلف ذائقه‌های اعتقادی و احساسی مردم را در نظر داشته باشد و آنها را تأمین کند وگرنه توسط مدعیان دروغین مهدویت و عرفانهای کاذب، جذب خواهند شد. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 3- از فهم و باور صرفاً احساسی در مهدویت باید جلوگیری کرد و قواعد و خصوصیات دولت کریمه مهدوی را به مردم آموزش داد. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 4- ظرفیت و دیدگاه توده مردم نسبت به معنویت را باید عمیقتر کرد تا عموم جامعه درک نماید که صرف خواندن چند ذکر یا انجام بعضی از حرکات و رفتارهای محدود، بر معنویت افراد نمیافزاید. چرا که معنویت یک تغییر و تحول عمیق در همه رفتارها و اندیشه‌های فردی و اجتماعی انسان است و به مرور و با زحمت حاصل میشود. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 5- برای مقابله با جریانهای شبه عرفانی و ادعاهای دروغین، باید قدرت استدلال و اندیشه فلسفی را در مردم گسترش داد. مانند کشف تناقضگویی در عرفانهایی که خدا را قبول ندارند. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 6- برای مقابله با جریانهای عرفانی دروغین و مدعیان رهبری آنها، در صورتی که موضوع امنیتی باشد، می‌توان برخورد قهری داشت ولی برخورد فرهنگی و نرم با موضوع در اولویت است. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 7- یکی از راههای مقابله با جریانهای عرفانی دروغین، استفاده از شخصیتشناسی رهبران این جریانات و ایجاد زمینه و میدان دادن به آنها برای روشن شدن نقایص و ضعفهای آنها برای پیروانشان است تا خودبخود پراکنده شوند. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 8- یکی دیگر از راههای مقابله با این جریانات، ایجاد صوری نحل‌های مختلف یک جریان توسط دستگاههای امنیتی است تا بدین وسیله نتوانند یک جریان واحد قدرتمند را تشکیل دهند. (مکارم، ۱۳۸۰، ۱۳)
- 9- عرفان ایرانی-اسلامی را باید به کمک ابزارهای روز به جوانان معرفی کرد.
- 10- حوزه و روحانیت نباید به بهانه این که هر کسی اهل عرفان نیست، مطالعه و استفاده از مبانی عرفان اسلامی - ایرانی را اختصاصی کنند که نتیجه این شود که در حال حاضر عرفانهای سرخپوستی، هندی و ... به شدت در کشور گسترش پیدا کرده است. (مکارم، ۱۳۸۰، همان)

11- این تصور در جامعه از موضوع مهدویت که با حضور امام زمان(عج) دیگر همه چیز حل خواهد شد و ایشان معجزه خواهد کرد، باید اصلاح شود. مردم باید مطلع باشند که ایشان هم از طریق نظام علت و معلولی و به کمک و حرکت خود مردم، امور را اصلاح خواهند کرد.(شیرازی، ۱۳۸۰، همان)

12- اندماج علوم مختلف و آموزش علوم متفاوت مانند علوم دینی، فنی- مهندسی و طب در کنار یکدیگر باید در مدارس احیا شود.

13- تصور مردم از مفهوم عدالت که امام(عج) برای تحقق آن تشریف می‌آوردند باید گسترده‌تر شود و تمام ظلمها و گناهای که در جامعه انجام میشود را در برگیرد و فقط به مسائل کوچک و اقتصادی محدود نشود.(مکارم، شیرازی، همان)

14- مبانی و پیششرطهای یک دولت کریمه مهدوی در همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی، علمی و ... باید در دروس مختلف در مدارس تدریس شود و مهدویت فقط به درس قرآن و دینی محدود نشود.

15- درست است که دین نباید عرفی‌سازی شود و رفتار جامعه به باورهای دینی تحمیل شود ولی رفتار ما در تبلیغ دینی، متناسب با نیازهای جامعه و آستانه تحمل آن باید تغییر کند.(شیرازی، ۱۳۸۰، همان)

16- در سیاستهای فرهنگی باید آستانه تحمل مخاطب را در نظر گرفت و نقطه عزیمت و تغییر سیاستها را در آن قرار داد. اگر جامعه تاب و پذیرش اجرای برخی از احکام را ندارد، نباید با مردم برخورد قهری صورت گیرد. چون به ضرر دین هم تمام خواهد شد(مکارم، ۱۳۸۰، همان)

مهدویت در قرآن و سنت، نویسنده آیتالله ناصر مکارم شیرازی، سال چاپ: ۱۳۸۰، انتشارات: دارالکتب الاسلامیه، ص ۱۳_قرآن کریم ترجمه آیت الله مکارم شیرازی

نتیجه گیری:

به طور کلی، مهدویت در عرفانها به عنوان یک مفهوم عمیق و چندبعدی در نظر گرفته میشود که نه تنها به جنبههای معنوی و روحانی بلکه به جنبههای اجتماعی و انسانی نیز توجه دارد. آنچه می توان به عنوان حاصل این مقاله طرح نمود آن است که از آنجا که اساس عرفان اسلامی بر «محبت» است و محبت دوستان و محبان خداوند در راستای محبت الهی است و بغض و کین نسبت به اولیای الهی و محبان او خلاف عرف عرفان است، رسیدن به مقامات عالیه عرفانی و سیر و سلوک و کامل شدن در طریق الهی و کسب معرفت، بدون محبت و ارادت به آستان پیامبر اسلام و اهل بیت او که به حق واسطان فیض الهی و چشمه های جوشان معرف حق هستند محال است، نیز محبت و انتظار ظهور آخرین ذخیره الهی، حضرت حجت، امام عصر، مهدی موعود (عج) نیز از

جمله حلقه های زنجیره محبت آل ... می باشد. در راستای آن حدیث نورانی که می فرماید: «من مات و لم يعرف امام زمانه مات میتة جاهلیة»، مرگ بدون شناخت و معرفت امام عصر مرگ بی معرف و جاهلی است. نتیجه گیری این مطلب چندان سخت و مشکل نمی نماید که عرفای مخلص و سالکان پاکبخته طریق الی ... بی ارادت نسبت به ساحت مقدس آن امام همام نمی توانند واصل و کامل باشند. حال کشف این موضوع برعهده ماست که از لابلای افکار، اندیشه ها و جملات و کلمات آنان این معارف را گردآوریم. در نهایت، مهدویت در عرفان نه تنها یک مفهوم دینی، بلکه یک اصل روحانی و اخلاقی است که به انسانها کمک میکند تا در مسیر رشد و تعالی قرار گیرند و به تحقق جامعهای عادل و متعالی امیدوار باشند

جایگاه مهدویت در عرفان ها به طرق مختلف و با تعاریف خاص هر عرفان، و بشارت منجی

مطرح گردد این مقاله در هدف اولیه و اصلی تبیینی از محوریت مهدویت در مباحث عرفانی رقم زد مهدویت در بسیاری از عرفانها به عنوان تجلی حقیقت الهی و نور الهی در زمان ظهور مطرح میشود. این مفهوم نشاندهنده امید و انتظار برای ظهور یک منجی است که عدالت و صلح را به ارمغان آورد. عرفانها تأکید زیادی بر آمادگی روحی و معنوی برای استقبال از مهدی (عج) دارند. این آمادگی شامل رشد اخلاقی، معنوی و شناخت عمیقتر از خود و جهان است. مهدویت به عنوان نماد تحقق عدالت و عشق در جامعه بشری شناخته میشود. عرفانها به دنبال ایجاد جامعهای هستند که در آن اصول انسانی و اخلاقی حاکم باشد.

مهدویت در عرفانها نماد وحدت و همبستگی انسانها در مسیر رسیدن به حقیقت و نور الهی است. این مفهوم به تقویت روابط انسانی و همکاری در جهت اهداف مشترک کمک میکند. ظهور مهدی (عج) به عنوان نقطه عطفی در تاریخ بشر و نشانهای از تغییر و تحول در نظامهای اجتماعی و معنوی شناخته میشود. این تغییرات میتوانند به بهبود وضعیت بشر و جامعه کمک کنند.

منابع و مآخذ:

_۱* قرآن کریم ترجمه ایت الله مکارم شیرازی

_۲ ابن عربی، محیی الدین، فصوص الحکم، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۳۶۵

_۳ معروف الحسنی، هاشم، تصوف و تشیع، ترجمه محمد صادق عارف، ج ۲، مشهد: بنیاد پژوهشهای آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵

_۴ منتظر، حسین، ذهنیت مستشرقین و اصالت مهدویت، چ دوم، تهران: کوکب، ۱۴۰۳. ق.

۵_ مهدویت و عرفان، حجت‌الاسلام والمسلمین محمدی ریشهری، سال چاپ 1392، انتشارات: مؤسسه فرهنگی هنری اشراق

۶_ مهدویت در عرفان اسلامی، نویسنده آیت‌الله جوادی آملی، سال چاپ 1390، انتشارات، نشر اسراء

۷_ مهدویت در قرآن و سنت، نویسنده آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی، سال چاپ: 1380، انتشارات: دارالکتب الاسلامیه

۸_ آملی، سید حیدر، جامع الاسرار و منبع الانوار، انتشارات علمی و فرهنگی) ۱۳۶۸)

۹_ مهدویت و عرفان، حجت‌الاسلام والمسلمین محمدی ریشهری، سال چاپ 1392، انتشارات: مؤسسه فرهنگی هنری اشراق

علمی عرفان اسلامی سید عبدالله دانشیسیده فاطمه حسینی میرصفی، سال هفدهم شماره ۶۷، بهار ۱۴۰۰

۱۰_ فاطمه علیپور، مقاله نشریه منجی در دین زرتشت، نشریه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق) « سال 1378 ص ۵

۱۱_ زهرا صباغیان، موعود ادیان (مهدویت در ادیان زرتشتی، یهودی، مسیحی و اسلام) منبع: رشد آموزش معارف اسلامی، نشر کوکب، چاپ ۱۳۸۵

۱۲_ حجت الاسلام هاشمی، علی، بررسی تطبیقی آموزه منجی موعود در اسلام و آیین هندو، قم) ۱۳۸۹) نشر اسراء

۱۳_ عبدالحسین خسروپناه، عارفان و انتظار بشر از دین (مقاله علمی وزارت علوم) درجه علمی: نشریه علمی (وزارت علوم) قبسات 1381 شماره 24

۱۴_ اسمعیلی، عیسی، مقاله مهدویت، هیئت علمی گروه معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم شهر، سمت، چاپ ۱۴۰۰

Sources and sources:

_gharan karim tarjmeh it ollah makaram shirazi*

2 .ebn arbi, mahy oddin, fous elhokam, birot, daralekteb olarbi, 1365

3 maruf elhasni, cpehesham, tasof ve tashi, tarjmeh mahmad sadegh 1375
2 .aref, j2, moshehad: bonyad pajooshesaye astan ghodas rezvi,

4 montazar, hasin, zeanit mostesharghin ve esalt manpadvit, ch dom, 1403
_yeh.gh taharan: kokab,

5 manpadvit ve arafan, hojatoleslam valmoslemin mahmadi 1392, entesharat: mw'seseh fareangi npannari esharagh
_sal chap 1392, rishehari,

manpadvit dar arafan eslami,nevisandeh ayatollah javadi amali_6_
 sal chap1390,entesharat,neshar esra,
 manpadvit dar gharan ve sent,nevisandeh ayatollah naser makaram _7_
 shirazi
 sal chap: 1380, entesharat: daralekteb oleslamiyeh ,
 amali, sid heydar,jame alasarar ve monba alanavar ,entesharat elmi -_8_
 ve fareangi(1368)
 manpadvit ve arafan, hojatoleslam valmoslemin mahmadi __9_
 rishehari,sal chap1392, entesharat:mw̄seseh fareangi npannari esharagh
 elmi arafan eslami sid abdollah daneshisideh fatemeh hasini mirsafi,sal
 npafdeham shmareh 67, bacpehar 1400_
 fatemeh alipor,,moghaleh nesharieh manji dar din _10_
 zortasht,nesharieh fagheh ve hoquq khanavadeh (nadaye sadegh) » sal
 1378se5_
 zahara sabaghian,mouod adian (manpadvit dar adian zortashti, _11_
 yehodi, mosihi ve eslam)monba:rashod amuzesh moaref eslami , neshar
 kokab,chap 1385_
 hojat oleslam cpeheshamynt,ali ,barresy tatabyghy amuzeh manjy _12_
 mouod dar eslam ve ayyne npando,gham(1389) neshar esra
 abdolhasin khosropenah,arefan ve entezar beshar az din _13_
 (moghaleh elmi vazart alum)darjeh elmi: nesharieh elmi (vazart
 alum)ghabsat 1381 shmareh 24
 esmoeeli,isi,moghaleh manpadvit,cpeeyat elmi garveh moaref _14_
 eslami , daneshgah azad eslami vahad qaem shehar,samat,chap1400_